

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Col·lecció:

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

Coordinació:

Joana Gual Cerdó

Edita:

Consell Insular de Menorca, 2011

ISBN:

978-84-937073-8-5

Dipòsit legal:

Me 273/2011

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (3a : 2008 : Maó)

l'Arqueologia a Menorca : III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008) / [Coordinació Joana Gual Cerdó]. -- Menorca : Consell Insular, 2011. -- 280 p. ; 21x21 cm. -- (Llibres del Patrimoni Històric i Cultural ; 4)

ISBN 978-84-937073-8-5

I. Gual Cerdó, Joana II. Menorca. Consell Insular

1. Arqueologia – Menorca – Congressos

902(460.32)

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

Libres del Patrimoni Històric i Cultural

N-4

2011

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

SUMARI

Prehistòria..... 9 BLOC I	Excavaciones en la Casa 2 del yacimiento de Torre d'en Galmés, Alaior: propuestas para el hábitat talayótico 119 Dra. Amalia Pérez-Juez, Boston University amaliapj@bu.edu
Son Torrella: Assentament ritual calcolític 11 Jaume Deyà Miró, Josep Ensenyat Alcover	Resultats preliminars de les excavacions al talaiot est de Cornia Nou (Maó)..... 131 Lluís Plantalamor Massanet, Joaquim Pons Machado, Antoni Ferrer Rotger
Concepcions espacials a l'edat del bronze. Els navetiformes: entre l'espai públic i el privat 22 David Javaloyas Molina, Joan Fornés Bisquerra, Bartomeu Salvà, Simonet, Llorenç Oliver Servera, Gabriel Servera Vives	Colonitzacions, època romana i musulmana 139 BOLC II
Resultats preliminars de la intervenció a la naveta de s'Hopitalet Vell (Manacor, Mallorca) 35 Damià Ramis, Magdalena Salas	Darreres intervencions a la cala de Binissafúller (Menorca)..... 141 Xavier Aguelo, Antoni Palomo, Octavi Pons, Carles de Juan
Privatització i diversificació de l'espai domèstic en la societat balear de l'edat del ferro..... 43 Jordi Hernández-Gasch	Primera aproximació al material arqueològic ceràmic trobat a Cala en Busquets (Ciutadella-Menorca)..... 149 Mateu Riera Rullan, Albert Martín Menéndez, Joan Santaolària Sarabia, Manuel Izaguirre Lacoste, Aurora Higuera-Milena Castellano, Núria Martínez Rengel, José Manuel Higuera-Milena Castellano, Iciar Alonso Díaz de Alda, Susana Ruiz Aguilar, Antonia Martínez Ortega
Coccions de ceràmica obertes en superfície a la prehistòria mallorquina: anàlisi de les ceràmiques procedents del àmbit funerari I del Turriforme Escalonat de Son Ferrer 63 Jaume García Rosselló, Manuel Calvo Trías, Daniel Albero Santacreu, (Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears)	El barrio púnico del Puig de Vila. Nuevos datos de la excavación arqueológica en la calle Ponent nº3 163 Glenda Graziani Echávarri, Juan José Marí Casanova
Identificació i caracterització d'argiles: una proposta per a l'estudi d'engalbes dins la producció ceràmica..... 75 Daniel Albero Santacreu, Jaume Garcia Rosselló Del Grup de Recerca Arqueobalea de l'Universitat de les Illes Balears	La torre III del Puig de sa Morisca. Avance de las campañas de excavación 2005-2007 175 Emili Garcia Amengual, Victor Guerrero Ayuso, Manuel Calvo Trias, Jaume Garcia Rosselló, Pilar Garcias Maas1
Una estructura de combustió en el cercle II de Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca) 91 Carmen Lara Astiz	Intervencions, urbanes i d'època moderna 189 BOLC III
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1 97 G. Juan Benejam,, J. Pons Machado	Descripció dels resultats de la intervenció arqueològica a l'absis de la Catedral de Menorca (Ciutadella, juny de 2006) ... 191 Maria José Rivas Antequera, Sebastià Munar Llabrés, Margarita Orfila Pons
El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca). Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7..... 109 A Ferrer Rotger, G. Lara Astiz, C., J. Pons Machado	La Capilla "Real" de San Agapito (s. XVII-XVIII). Hallazgos arqueológicos en el nº1 de la calle Joan Roman (Dalt Vila) 205 Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri

Restauració, adequació, divulgació i gestió 219	El tractament del patrimoni històric en els plans territorials insulars de les illes Balears. Un anàlisi comparativa 241
BLOC IV	J. Simón Gornés Hachero (Arqueòleg. Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca. simon_gornes@yahoo.es)
L'aixecament d'una pila baptismal del jaciment de l'antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca)..... 221	La gestió del patrimoni arqueològic a Menorca: L'emple de Torren d'en Galmés 253
Margalida Munar Grimalt, Bernat Burgaya Martínez (Tècnics restauradors), Mateu Riera Rullan (Arqueòleg, director tècnic), Sílvia Alcaide González (Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), investigadora en formació) Magdalena Salas Burguera (Directora del Museu d'Història de Manacor i coordinació del projecte), Miguel Ángel Cau Ontiveros (Research Professor, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats ICREA/Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), director científic)	M. Cristina Rita
Restauració, adequació i museïtzació del jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres (Illa de Cabrera)..... 231	El món talaiòtic en còmic. Una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés 263
Mateu Riera Rullan, Margalida Munar Grimalt Elena Juncosa Vecchierini, Lavínia Mayer Rodà, Maria Magdalena Riera Frau	Ferré Alemany, Marc, Forés Gómez, Albert
	Deu anys de vigència de la Llei de Patrimoni històric de les Illes Balears. Algunes Propostes de Modificació. 269
	Joana M. Gual (Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca)

EL MÓN TALAIÒTIC EN CÒMIC UNA PROPOSTA DIDÀCTICA DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC DE SON FORNÉS

Ferré Alemany, Marc
Forés Gómez, Albert

Introducció

El Museu Arqueològic de Son Fornés desenvolupa, des de l'any 2004, el programa didàctic "La Història a les teves mans". En el marc d'aquest programa, hi han participat més de set mil escolars de primària i secundària. Un dels seus objectius ha estat crear suports didàctics per difondre i transmetre els coneixements generats per la investigació, dirigits al públic en general, però amb un especial èmfasi en el món educatiu. D'altra banda, és un fenomen evident i un fet manifestat pels mateixos docents de les Illes la manca de materials pedagògics sobre la prehistòria balear més enllà dels llibres de text. Amb el propòsit constant d'integrar investigació i difusió dins el mateix pla d'actuació i d'acostar la prehistòria i l'arqueologia a les aules, neix al Museu de Son Fornés el projecte de realització d'un còmic infantil acompanyat d'un CD-ROM didàctic sobre l'època talaiòtica.

La realització del CD-ROM i del guió del còmic és obra de l'equip de Son Fornés i les il·lustracions són obra d'en Max i en Pau, sense l'entusiasme i la dedicació dels quals aquest treball no hauria estat possible.

La seva edició ha estat finançada per la Conselleria d'Educació del Govern de les Illes Balears a través del COFUC (Consorti per al Foment i l'Ús de la Llengua Catalana i la Projectió Exterior de la Cultura de les Illes Balears) entitat encarregada de la seva distribució gratuïta per tots els centres d'educació primària i per les biblioteques públiques de les illes Balears.

En aquesta presentació mostrarem quins són els criteris que sustenten aquest treball, quins objectius persegueix, quins eixos i continguts es poden treballar i quines són les reflexions sorgides d'aquesta experiència.

Críteris de partida i objectius

La divulgació de la prehistòria des d'una perspectiva científica no és una tasca fàcil. Cal un esforç d'equilibri i rigor per desenvolupar recursos educatius per a infants i joves que, a l'hora que cerquin l'entreteniment, transmetin coneixements històrics ben documentats i s'allunyin del simplisme dels tòpics mediàtics, de la banalització, d'esquemes lineals o de les "fantasies" històriques. Els més de trenta anys d'investigació a Son Fornés ofereixen el marc idoni per elaborar suports que incideixin en aquesta línia. (Amengual *et alii*, 2008, Diez *et alii* 1980, Diez *et alii* 1981, Gasull *et alii* 1984, Dueñas *et alii* 1986, Lull *et alii* 2001, Lull *et alii* 2008, Micó, 2005).

L'experiència acumulada en el nostre programa ens ha mostrat, per una banda, la curiositat que generen la prehistòria i l'arqueologia entre infants i joves i, per l'altra, la gran utilitat dels suports gràfics que reforcen les imatges mentals que nins, nines, al·lots i al·lotes es fan a mesura que veuen i assimilen nous coneixements. Aquesta curiositat genera preguntes molt properes a la realitat que viuen diàriament. A partir de la nostra disciplina hem de saber respondre a aquestes preguntes i generar-ne de noves que facin augmentar el seu coneixement històric i la seva capacitat d'anàlisi crítica.

Així doncs, per què un còmic?

El format còmic ha demostrat sobradament la seva utilitat com a eina educativa, sobretot per al públic jove. Són múltiples els exemples que palesen la rica relació entre el còmic i la història (les dinasties egípcies, els celtas, el ibers, la guerra de Troia o la Guerra Civil espanyola). Per altra banda, el còmic permet mirar la història des d'una òptica diferent de la tradicional i resulta atractiu pel seu llenguatge actual i pel seu "antiacademicisme"; no en va la seva regla d'or és l'entreteniment.

Segons Oriol García Quera (2004), un dels dibuixants més reconeguts d'aquest gènere, dins el món de la il·lustració de còmics de caire històric s'han desenvolupat tres línies:

El còmic divulgatiu. Són aquells còmics que relaten la biografia d'un personatge, d'una localitat, d'un país, d'una zona geogràfica determinada, d'una efemèride. Un exemple seria la història d'un poble des de la prehistòria fins avui.

El còmic històric d'entreteniment. En aquest cas ens trobam amb còmics que relaten aventures amenes i entretingudes, situades amb més o menys precisió cronològica o geogràfica, però amb poc rerefons històric. La voluntat prioritària dels autors és l'entreteniment.

El còmic històric mixt. Aquest darrer apartat englobaria totes aquelles obres en les quals la voluntat dels guionistes i dibuixants és tant informativa, com lúdica i didàctica. Segons l'autor és freqüent l'aparició de fets o personatges històrics, i no s'evita donar dates o situar-los en indrets reals, que es poden reconèixer.

El material que aquí presentam entraria en el tercer àmbit; és a dir, el que cerca la combinació entre la divulgació del coneixement científic i l'entreteniment. Es tracta de situar una història fictícia en escenaris reconeixibles, a partir de restes arqueològiques rigorosament documentades, de manera que la ficció o l'argument estiguin determinats per unes condicions molt properes a la realitat social i al medi físic d'aquell moment.

En definitiva, el còmic històric ens dóna una eina per respondre a les preguntes que el públic jove formula quan aprèn història; és a dir, permet crear un gran mural on, a partir d'una investigació ben documentada, es despleguin les claus a molts interrogants (com eren l'arquitectura, la indumentària, els estris de treball, els sistemes de transport, l'organització social, política o ideològica i els conflictes d'una societat passada) dins d'una trama on sempre ha d'intervenir un segon element que entenem cabdal per al públic en qüestió: la imaginació. L'equilibri entre les dues coses garanteix, al nostre parer, la funció educativa.

Per què un CD-ROM didàctic?

El primer objectiu que perseguíem amb aquest suplement inclòs en el còmic era el coneixement de l'evidència arqueològica i de les seves tècniques d'anàlisi i estudi. El format digital ofereix la possibilitat d'elaborar estudis molt més amplis que el que et pot donar el format còmic. Per això hem volgut complementar la història il·lustrada amb un CD-ROM que conté un extens volum d'informació estructurada en forma d'unitat didàctica, de caire monogràfic, sobre els talaiots.

El segon objectiu era crear un material dirigit més a un públic juvenil que infantil i que, a la vegada, ens permetés arribar a persones interessades en l'arqueologia que volen aprofundir en un tema en concret.

El tercer era mostrar unes manifestacions arqueològiques i un tipus de relacions socials ben acotades cronològicament i contemporànies al moment en què se situa la història del còmic. La fase talaiòtica de Son Fornés és una de les més ben documentades del poblat, i les seves restes conservades (tres talaiots i set cases excavades fins al moment) el converteixen en un jaciment de referència a les Illes.

En últim lloc, volíem oferir un material que servís com a eina per al professorat, tant com a recurs auxiliar per a la preparació d'un tema com per projectar-lo directament a l'alumnat. D'aquí sorgeix el format d'unitat didàctica, que combina un extens desplegament de continguts amb una guia d'exercicis (amb les respectives solucions).

En síntesi, quins objectius de partida ens hem marcat amb aquest material?

Treballar l'aprenentatge de la prehistòria i l'arqueologia a través de suports gràfics.

Combinar elements lúdics, de ficció, vivencials i de comunicació amb la transmissió de coneixement científic.

Facilitar materials educatius sobre la prehistòria de les illes Balears als centres docents i oferir eines didàctiques al professorat.

Valorar i incrementar el coneixement de l'herència pública de les illes Balears.

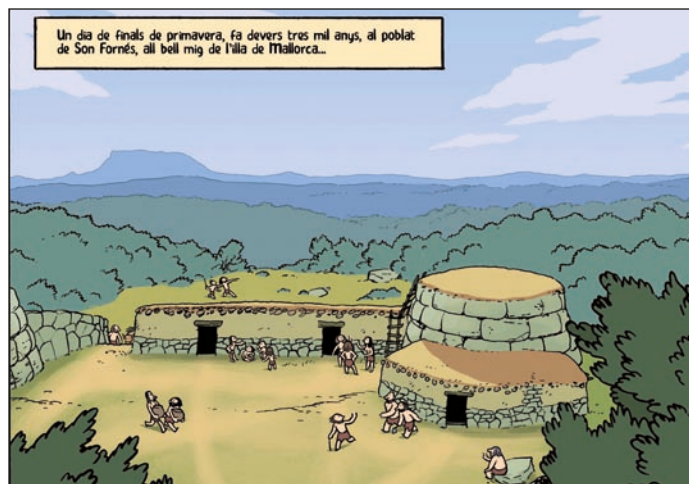
El còmic El Bosc Negre: una aventura talaiòtica: estructura i continguts

L'estructura del treball es basa en tres situacions: l'adversitat, el conflicte i la resolució del conflicte. L'adversitat és una situació determinada (epidèmia que pateixen els ramats i situació de sequera) que compromet l'estabilitat i, fins i tot, la supervivència del grup. El conflicte es genera a partir d'aquesta situació adversa i implica diverses comunitats (competència pel punts d'aigua i abastiment dels ramats). La resolució del conflicte passa per la realització d'un viatge.

Sobre aquesta estructura es defineix el que considerem el segon element clau: els àmbits temàtics o eixos d'informació que permeten representar la vida social d'aquell moment. Aquí podem desplegar el mural que ens proporciona la investigació. En aquesta part entren en escena elements que no poden ser contrastats per la investigació, sinó que requereixen decisions més recolzades en la imaginació o en l'aproximació a la realitat (per exemple: les formes de parlar, les reunions, els festins o les celebracions, les danses o alguns elements de la vestimenta).

Quins són aquest àmbits temàtics que la investigació, combinada amb una trama argumental, ens permet reflectir?

Reconstrucció dels **edificis** d'àmbit públic i d'àmbit domèstic
Representació d'**objectes documentats estratigràficament** en el seu context d'ús (atuells ceràmics, objectes de pedra i os, de

pell, de teixits vegetals i de fusta) molts dels quals estan exposats al Museu.

Escenificació de les **tasques productives** més ben documentades a Son Fornés (producció d'objectes, processament de vegetals, cuina, cura i explotació ramadera, proveïment de llenya i d'aigua).

Representació dels elements que sovint s'amaguen darrere els objectes; és a dir, l'**organització socioeconòmica i política de la comunitat**: composició i organització de les unitats familiars, l'estructura política suprafamiliar i les condicions materials de vida d'aquell moment. Una de les escenes que il·lustren elements de l'esfera política és la reunió dins el talaiot, on els personatges apareixen amb els objectes documentats en l'excavació d'un dels talaiots de Son Fornés.

La investigació desenvolupada defineix els talaiots com espais públics multifuncionals i el talaiot 2 de Son Fornés com un espai de reunió. És evident que no podem conèixer la forma d'aquestes reunions; però sí plantejar situacions versemblants com la que apareix en el còmic.

Quant als habitatges, cal destacar el reduït nombre d'objectes documentats al seu interior, fet que pot evocar un ambient de certa austeritat material, element que també hem volgut plasmar.

Representació de formes d'**organització del treball** basa-

des en l'absència d'especialització productiva i una mínima divisió del treball. Un element destacable de la fase talaiòtica de Son Fornés és l'absència de zones de producció específiques; és a dir, tallers o obradors.

Representació d'un **repartiment de tasques equitatiu** entre les persones arran de l'absència d'indicadors d'una divisió marcada del treball per motius de sexe o edat.

Explicitació d'un **esforç col·lectiu** en l'aixecament d'infraestructures tant públiques com privades. Les **relacions de solidaritat i contraprestació** eren un element clau en la consecució d'aquestes obres i en la reproducció de la vida social.

Escenificació d'una intensa **comunicació** entre les persones i entre les comunitats que facilitava la **socialització de sabers i tècniques** palesa en la uniformitat en la construcció d'edificis públics i de la producció dels atuells domèstics documentats en diferents jaciments.

Representació de **personatges amb història** (la història dins la Història) que permet il·lustrar pràctiques socials anteriors al món talaiòtic com són les inhumacions col·lectives en coves o objectes corresponents a períodes anteriors.

Escenificació del **paisatge** a partir de dades procedents de la investigació (molta més massa boscosa d'ullastrar i alzinar que avui dia, presència de zones de pastures, etc.) amb referències geogràfiques que hom pot reconèixer (puig de Randa, serra de Tramuntana).

El **coneixement del territori** per extreure recursos per viure i per superar situacions adverses, juntament amb la **transformació del paisatge** fruit de les pràctiques humanes (tala d'arbres, obrerura de pastures per als ramats, construcció d'infraestructures).

Aquest conjunt d'àmbits d'informació tèmatica poden esdevenir eixos de treball i reflexió interessants dins les aules i contribuir a motivar l'alumnat al coneixement històric.

Al final del còmic hem inclòs un conjunt d'exercicis per complementar i ampliar els aprenentatges adquirits amb la seva lectura.

El CD-ROM "Descobreix els Talaiots. Estructura i continguts.

Un dels criteris a l'hora de plantejar aquest material educatiu era triar un tema Monogràfic, treballar-lo en profunditat amb l'objectiu de transmetre el màxim de coneixements generats per la investigació i que pogués ser abordat a partir de diferents disciplines educatives, seguint el model d'unitat didàctica.

Amb aquest treball no hem volgut renunciar a un format més analític que, tot i que requereix més esforç per part del professorat i l'alumnat que el format de còmic, ens sembla de summa importància a l'hora d'acostar la prehistòria i l'arqueologia a les aules.

A tall de resum, aquest CD-ROM consta d'una presentació didàctica sobre els monuments més emblemàtics de la prehistòria de les illes Balears, els talaiots, amb l'objectiu de proporcionar una informació integrada d'aquestes construccions que abasti, des d'una explicació del que són i la seva distribució espacial, passant per l'arquitectura i els sistemes constructius, fins a la seva funció i la cronologia. La segona part consta d'una guia d'exercicis sobre cada apartat per tal d'aprofundir en els continguts i avaluar els coneixements adquirits.

El fet de tractar un tema monogràficament en ha permès sortir de la geografia mallorquina i establir elements de comparació de l'evidència arqueològica entre les illes de l'arxipèlag i, fins i tot, amb construccions semblants a altres àrees del Mediterrani. És obvi que la comparació entre illes s'ha circumscribit a Mallorca i Menorca per l'absència de talaiots a Eivissa i Formentera.

D'altra banda, hem plantejat aquest treball de forma àmplia, integrant conceptes de diferents disciplines acadèmiques, de manera que pugui ser abordat tant des de les Ciències Socials com des de les Matemàtiques o el Dibuix Tècnic.

Per tant, els objectius d'aquest material es poden sintetitzar en els punts següents :

Aconseguir un ampli coneixement sobre els talaiots.

Conèixer i comprendre diferents aspectes del treball arqueològic.

Augmentar els coneixements sobre la prehistòria balear en general i sobre l'època talaiòtica en particular.

Valorar el significat i la singularitat dels talaiots com a part de l'herència pública de les Illes.

Reflexions finals

La resposta dels centres educatius a la publicació d'aquest material ha estat molt positiva tant per les valoracions que professors i professores que ens han fet arribar mitjançant el correu

electrònic o directament amb les visites escolars al Museu, com per les impressions de molts alumnes que l'han llegit.

La possibilitat de treballar colze a colze amb il·lustradors excel·lents i el diàleg generat entre ells i el nostre equip ha estat una de les experiències més enriquidores d'aquest projecte. Escoltar les seves preguntes i els seus suggeriments ens ha ajudat molt a detectar elements d'interès i de tensió narrativa i ens ha guiat en la forma de transmetre amb claredat els fets històrics d'aquesta època.

En general, la realització d'aquest treball ens ha empès a sortir de l'esquema més acadèmic i plantejar-nos quins són els llenguatges que més arriben al jovent d'avui dia. Ens ha obligat a un esforç molt gràfic de representació del passat, a viatjar a aquell moment, a plantejar-nos quines situacions reals, de con-

flicte, de convivència, de comunicació es podien donar; en definitiva, com i què és el que volíem representar. Una reflexió sorgida arran d'això és la necessitat d'un guió amè, amb un equilibri de ficció amb situacions versemblants. Sense tensió argumental, et serveix ben poc la representació històrica ben documentada a l'hora de desenvolupar una història il·lustrada. El còmic ha d'entretenir perquè doni el resultat desitjat.

El desenvolupament del guió és un dels punts que volem treballar i millorar en projectes futurs d'aquest tipus. Els membres de l'equip de Son Fornés estam convençuts de la potencialitat educativa d'aquest format i consideram que és un camí que pot obrir moltes portes amb l'objectiu d'estar "connectats" amb el jovent i amb la societat en general en el nostre objectiu d'apropar la història i l'arqueologia al públic.

Bibliografia

AMENGUAL, P.M.; FERRÉ, M.; FORÉS, A.; LULL, V.; MICÓ, R.; PALOMAR PUEBLA, B.; RIHUETE, C.; RISCH, R. (2008). *El talaiot 3 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca): dades preliminars*. (En prensa). Trobada d'Arqueòlegs de les Illes Balears. Felanitx, Mallorca (2007).

DÍEZ, T.; GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. (1980). "Excavaciones en el yacimiento de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)". A *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 9: 313-378.

DÍEZ, T.; GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. (1981). "Procesos de trabajo en la construcción del Talaiot nº1 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)". A *Pyrenae* 17-18: 211-230.

DUEÑAS, J.; FREIXA, A.; MORENO, P.; PEDRÓ, P.; RODRÍGUEZ, P. (1986). "Ordenación y funcionalidad de un espacio en una casa talayótica: Son Fornés, Mallorca". (Seminario de Arqueología y Etnología Turolense). A *Arqueología Espacial* 9: 59-77.

GARCIA QUERA, O. "El còmic i la història". A *V Seminari d'Arqueologia i Ensenyament a Barcelona, 25-27 de novembre, 2004. Treballs d'Arqueologia* 10, 20.0

GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. (1984 a). "Son

Fornés I: La fase talayótica". A *British Archaeological Reports, International Series* 209, Oxford.

GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. (1984 b). "Estudio Comparativo de los Talaiots 1 y 2 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)". A: CHAPMAN, R.; WALDREN, W. I KENNARD, R (eds). *The Deya Conference of Prehistory*. British Archaeological Reports, International Series 229: 1239-1257.

GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. (1984 c). "La habitación nº 5 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca): modelo de una vivienda talayótica". A: CHAPMAN, R.; WALDREN, W. i KENNARD, R (eds). *The Deya Conference of Prehistory*. British Archaeological Reports, International Series 229: 1259-1297.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. (2001). *La prehistòria de les illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés*. Fundació Son Fornés, Mallorca.

MICÓ, R. (2005a). *Cronología absoluta y periodización de la Prehistoria de las Islas Baleares*. British Archaeological Reports, International Series 1373.

LULL, V.; MICÓ, R.; PALOMAR PUEBLA, B.; RIHUETE, C.; RISCH, R. (2008). *Cerámica talaiótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 55a antes de nuestra era*. Col·lecció d'Arqueoecologia Social Mediterrània, 1, Edicions Bellaterra, Barcelona.